

GRADEC (GERECZ) – SREDNJOVJEKOVNO PODRAVSKO VLASTELINSTVO

GRADEC (GERECZ) – MEDIEVAL FEUDAL MANORS IN PODRAVINA

Ranko PAVLEŠ

Podravka

Koprivnica

ranko.pavles@kc.t-com.hr

Primljeno/Received: 18. 9. 2017.

Prihvaćeno/Accepted: 7. 12. 2017.

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK/UDC: 347.236.1(497.525Podravina)“12/15”

94(497.525Podravina)“12/15”(091)

SAŽETAK

Srednjovjekovno vlastelinstvo Gradec/ Gerecz na širem području današnjeg sela Starog Graca spominje se pod ovim imenom od sredine XIV. stoljeća, ali se njegova starija povijest vjerojatno može povezati s posjedom Sudin i pratiti do u drugu polovinu XIII. stoljeća. Otada, pa do početka XVI. stoljeća, vlasnik imanja je bila obitelj »de Gerecz«. Podaci o vlastelinstvu su oskudni i sporadični s izuzetkom isprave iz 1418. godine u kojoj je nabrojeno trideset i četiri sela, dva plemićka dvora, kaštel, četiri crkve i brojne druge pojedinosti na imanju. S posjedom Črešnjevo koji je u kasnom srednjem vijeku bio vlasnički povezan s Gradecom, vlastelinstvo je, po popisima poreza s početka XVI. stoljeća, brojilo sto i osamdeset poreznih dimova i spadalo u veća slavonska vlastelinstva. U portuosmanlijskim ratovima koji su uslijedili, imanje je potpuno uništeno, a od srednjovjekovne toponimije sačuvano je tek nekoliko mjesnih imena uz rijeku Dravu što otežava njegovu rekonstrukciju. Vjerojatno je zauzimalo širu okolinu današnjeg sela Stari Gradac sjeverno od Virovitice, istočni dio Pitomače i područje Velike i Male Črešnjevce.

Ključne riječi: Srednjovjekovno vlastelinstvo, Gradec / Stari Gradec, Kotar Gušće, popisi poreza

Key words: Medieval feudal manor, Gradec / Stari Gradec, Kotar Gušće, lists of taxes

VLASTELINSTVO OBITELJI DE GERECZ

Vlastelinstvo Gradec se pružalo uz rijeku Dravu, na sjeveru stare Križevačke županije, u kotaru Gušće – Vaška. Do sada je ovaj posjed slabo obrađen u historiografiji. U novije vrijeme mađarski povjesničari posvetili su više pažnje obitelji »de Gerecz«, vlasnicima imanja.

Obitelj koja će kasnije nositi pridjev »de Gerecz« po posjedu Gradec možemo u našim krajevima pratiti od sredine XIII. stoljeća. Uspon obitelji započeo je Mojs koji je bio palatin u vrijeme kralja Andrije II.¹ Njegov sin, također Mojs, dobio je imanje Zdenca od kralja Bele IV. Nije imao muških potomaka pa je u oporuci sastavljenoj 1267. godine² kao nasljednike svojih imanja »Izdench, Raccha, Sudyn, Mosyna et Bokva« naveo svoju suprugu i kćeri. Kod četiri od ovih pet posjeda jasno je da se radi o Zdencima, Rači, Mušinji (današnjem Šandrovcu) i Bukovi (oko današnje Špišić Bukovice). Nejasan je samo posjed »Sudyn«. Juraj Čuk³ je smatrao da se ovo imanje nalazilo kraj Zdenaca u čijoj blizini je 1272. godine zabilježen potok »Sydin«.⁴ Moguća je i drugačija pretpostavka, tj. da je ovdje

¹ Tamás Pálosfalvi, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400. – 1526.*, Budapest, 2012., str. 92.

² Tadija Smičiklas i dr., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), sv. V., prije 13. X. 1267., str. 447.

³ Juraj Čuk, *Podravina od Bednje do Voćinke i susjedna područja do polovice XIV. vijeka*, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko – slavonsko – dalmatinskog zemaljskog arkiva* (dalje: VZA), sv. XVIII., Zagreb, 1916., str. 209.

⁴ CD, sv. VI., 1272., str. 16.

riječ o starom imenu za kasnije imanje Gradec. Naime, između Starog Graca i Starogradačkog Marofa, u neposrednoj blizini ostataka gradečkog kaštela, nalazi se toponim Sudenovo,⁵ moguća uspomena na nekadašnje ime posjeda. Manje je vjerojatna, iako također moguća, veza imena sela »Swdyn« ili »Zwdyn« na susjednom vlastelinstvu Bukovi⁶ sa spomenutim imanjem »Sudyn« pa onda i s vlastelinstvom Gradec. Nabrojani Mojsovi slavonski posjedi prešli su u druge ruke, a njegovoj braći Aleksandru i Mihalju ostao je samo pretpostavljeni Gradec/ Sudin i neke zemlje u županijama Tolna i Somogy.⁷ U vezi s Aleksandrom spominje se 1333. godine⁸ imanje Črešnjevo koje je bilo dio posjeda Gradec što će se vidjeti iz daljnjeg teksta.

Prvi spomen Gradeca je iz 1345. godine⁹ u obliku pridjevka »de Gerecz« koji su nosili Aleksandrovi sinovi Mojus, Juraj i Nikola. Aleksandrov nećak Ivan, sin njegovog brata Mihalja, poklonio je 1358. godine¹⁰ svojoj sestri Katarini dio imanja Črešnjevo zvan Farkaševa zemlja (»Farkasfelde«). O međama opisanim u darovnici malo dalje u tekstu. Mojus ili Mojs, jedan od Aleksandrovih sinova, nosio je titulu magistra i vršio službu podžupana Virovitičke županije, a spominje se npr. 1379. godine¹¹ kada je s drugim županijskim izaslanicima prisustvovao diobi sela Lužanec. Iz 1418. godine¹² je izvanredan dokument s opisom unutrašnjosti posjeda Gradec s nabrojenih čak trideset i šest sela i nizom podrobnosti o organizaciji posjeda i njegovim prihodima. Isprava je sastavljena u vezi nekih potraživanja koja je imao Nikola »de Bachka« i njegova supruga Marta, a sve je povezano s Mojusom, sinom Jurjevim, zvanim Mali. Mihalj, sin Nikolin, i Leonard, sin Mihaljev, dobili su 1421. godine potvrdu svojih imanja »Gerecz«, Črešnjevo i »Wydunya« u Križevačkoj županiji i posjeda u Mađarskoj jer su se iskazali u kraljevom pohodu na Češku.¹³ Ovdje se javlja do tada nespomenuto ime posjeda plemića Gradečkih koje se može čitati kao Vidunja ili, ako se radi o pomađarenom mjesnom imenu, Nova Dunja. Ni jedan od ova dva oblika ne nalazimo ni prije ni kasnije u vezi s ovom obitelji, a ne spominju se nigdje na području Križevačke županije. Već slijedeće godine kralj je zbog sudske presude oduzeo mađarska imanja obitelji »de Gerecz« i poklonio ih već spomenutom Nikoli »de Bachka«¹⁴ tako da im je ostao samo Gradec u Slavoniji. Dvojica Nikola »de Gerecz« bili su 1439. godine¹⁵ prisutni kao susjedi uvodu braće Talovac u vlastelinstvo Đurđevac. Nije mi poznato koje bi zemlje ovog vlastelinstva mogle biti susjedne posjedima plemića iz Gradeca. Mojs, sin Sigismundov, bio je 1448. godine s Ivanom Hunjadijem u pohodu na Osmanlije na kojem su doživjeli poraz, a Mojs je morao ustupiti neke zemlje u Gracu i Črešnjevu Petru Toki od Kopačevca od kojeg je posudio oružje za ovu vojnu, vjerojatno izgubljeno u ratu.¹⁶ Posjed »Gerecz« se slijedeći put spominje 1463. godine.¹⁷ Krajem XV. i početkom XVI. stoljeća najznačajniji član obitelji bio je Antun, sin Sandrinov, obnašatelj nekoliko funkcija na kraljevskom dvoru i u kraljevini Slavoniji. On je 1489. godine od Ivana iz Vrbanovca dobio neku zemlju na posjedu »Bothkafeld« južno od današnjeg Šandrovca oko koje se sporio sve do 1495. godine.¹⁸ Stje-

⁵ Osnovna državna karta 1:5000., sekcija Pitomača 6 d 31 – 3. www.geoportal.dgu.hr

⁶ I. Bojničić, Kraljevske. ..., VZA, god. VII., 4. X. 1535., str. 252., god. VIII., 10. I. 1564., str. 134.

⁷ T. Palosfalvi, The Noble. ..., str. 92.

⁸ CD, sv. X., 19. II. 1333., str. 81. – 82.

⁹ Magyar Országos Levéltár (dalje: MOL), Mađarski državni arhiv, DL238327., 18. X. 1345.

¹⁰ CD, sv. XII., 24. XII. 1358., str. 537. – 539.

¹¹ Kamil Dočkal, Srednjovjekovna naselja oko Dobre Kuće, Starine JAZU, knj. 48., Zagreb, 1958., str. 111.

¹² Zsigmondkori oklevéltár (dalje: Zsig. okl.), sv. VI., 6. II. 1418., str. 397. – 400.

¹³ MOL, DL43502., 13. V. 1421.; Zsig. okl., sv. VIII., str. 155.

¹⁴ T. Pálosfalvi, The Noble. ..., str. 92.

¹⁵ József Teleki, Hunyadiak kora Magyarországon, sv. 10., Budapest, 1853., str. 59.

¹⁶ MOL, DL65896., 7. IX. 1448.; T. Pálosfalvi, The Noble. ..., str. 93.

¹⁷ MOL, DL32776., 16. X. 1463.

¹⁸ Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, Isprave u arhivu JAZU, Zbornik Historijskog instituta JAZU (dalje: ZHIJA), sv. 3., 25. VI. 1489., str. 642., 26. VI. 1489., str. 642., sv. 4., 24. VII. 1494., str. 476., 6. VIII. 1494., str. 476., 14. I. 1495., str. 477., 2. II. 1495., str. 477.

pan »Perez de Gerecz« navodi se u ispravi iz 1500. godine,¹⁹ a 1504. godine²⁰ kćeri pokojnog Matije s istim pridjevkom dogovaraju se pred samostanom u Somogyu oko dijela imanja koji im je pripadao, tj. oko djevojačke četvrtine. Kralj je 1518. godine²¹ darovao Ivanu od Ravna imanja Matije, Petra, Franje, Sandrina, Ladislava i Luke, svih s pridjevkom »de Gerecz«, koja su pripala kralju jer su navedeni plemići ranili svoga brata Silvestra »de Gerecz«. Prema popisima poreza od 1495. do 1517. godine²² imanje »Gerecz« je bilo veličine do sto i pedeset poreznih dimova podijeljenih među nekoliko vlasnika. Ako se želi pokazati veličina vlastelinstva u XIV. i XV. stoljeću, dakle, u vrijeme kad je posjed bio cjelovit, spomenutim poreznim dimovima treba dodati i tridesetak dimova posjeda Črešnjevo koji je bio povezan s Gradecom. Dakle, radi se o prilično velikom posjedu o kojem imamo razmjerno malo podataka.²³

U ratovima s Osmanlijama vlastelinstvo je potpuno uništeno i izgubilo je cjelokupno stanovništvo s kojim je nestala i stara toponimija. Područje posjeda Gradec bilo je dio tzv. ničije zemlje i ostalo nenaseljeno više od sto godina. Plemićka obitelj »de Gerecz« nije se odrekla svog posjeda te joj je 1628. godine²⁴ potvrđeno pravo na Gradec, ali povrat imanja nije ostvarila ni kada su Osmanlije protjerane iz Slavonije.

NASELJA I OBJEKTI NA VLASTELINSTVU GRADEC

O naseljima i objektima na vlastelinstvu najbolje je početi s ispravom iz 1418. godine²⁵ koju sam već spomenuo. Popisani su dijelovi imanja Mojsa, sina Jurjeva, te ono što je uživao zajednički s ostalim članovima obitelji »de Gerecz«. U svakom selu su osim Mojsa imali udjela i ostali članovi obitelji što se vidi po tome da su izvori i zdenci u svakom naselju bili zajednički. Dakle, imanje nije bilo podijeljeno na veće dijelove, nego se dijelilo svako selo, vjerojatno zato da bi se spriječilo komadanje obiteljskog nasljeđa. Uz svako od nabrojanih sela zapisano je koliko ima naseljenih, a koliko pustih selišta te što se u selu još nalazilo pa ću ovdje to i navesti. Dvorove i crkve navodim posebno. Sela su bila: »Chresno« (3 selišta), »Othrok« (10 naseljenih, 2 pusta selišta, mlin na potoku i ribnjak), »Bachkege« (3 + 1 selište), »Wlksynch« (5 naseljenih selišta), »Chepernynch« (1 + 1 selište), »Woyanouch« (2 + 3 selišta, mlin na potoku), »Belynch« (2 + 1 selište), »Mathewsouch« (10 + 4 selišta, sedam mlinova i 3 mlinska mjesta), »Zorouch« (3 + 1 selište, mlin), »Boysinch« (2 + 1 selište, jedno mlinsko mjesto), »Zela« (3 + 1 selište), »Iwanouch« (3 naseljena selišta), »Zent Iwan« (6 + 4 selišta), »Petrouynch« (4 + 2 selišta), »Zuchachreth« (3 + 1 selište, jedan ribnjak za lov s velikim mrežama zajednički), »Gorycha et Oldal falw« (oba sela zajedno 12 + 9 selišta), »Zygethzelch« (3 + 2 selišta), »Chernet-hynch« (2 naseljena selišta), »Tolysin ch et Wrabche zelo« (oba sela zajedno 3 naseljena selišta), dva sela zvana »Lazech« (zajedno 8 naseljenih selišta), »Wydoua« (7 naseljenih selišta), »Lippya« (8 naseljenih selišta), »Gurethyna« (5 naseljenih selišta i mlin na Dravi Mojsovi, a 4 mlina i veliki ribnjak zvan »naghtho« zajednički), »Wyfalw« (jedno naseljeno selište), »Ebres« (6 + 4 selišta), »Wlichyna« (4 + 3 selišta, mlin), »Gerech« (15 + 6 selišta, pola mlina, tri ribnjaka zvana »Glagowryнна, Dobrouicha et Pechkouicha« Mojsu, a osam mjesta za ribarenje velikim mrežama zajednički), »Wask« (2 + 1 selište), »Jelkouch« (4 + 2 selišta, mlin na Dravi), »Dimitrouch« (5 + 1 selište, mlin na Dravi), »Draunycha« (2 + 1 selište, mlin na Dravi). Posebno su navedena sela s dravskim prijelazima: već spomenuta »Gurethyna«, »Deche« i »Polana«. Prihode od prijelaza Mojs je uživao zajedno s braćom. Zajedničke su bile i hrastove šume za žirenje svinja uz rijeku Dravu »duge tri, a široke dvije milje« kao i

¹⁹ ZHIJA, sv. 4., 11. III. 1500., str. 497.

²⁰ ZHIJA, sv. 4., 29. V. 1504., str. 512.

²¹ ZHIJA, sv. 5., 7. III. 1518., str. 543.

²² Josip Adamček, Ivan Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb, 1976., str. 8., 34., 35., 36., 66., 103. i 104.

²³ O obitelji »de Gerecz« više u radu T. Pálosfalvija, The Noble. ..., str. 92. – 95.

²⁴ Ferdo Šišić, Acta comitialia, Hrvatski saborski spisi, vol. V., Zagreb, 1918., str. 454.

²⁵ Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 397. – 400.

divlje životinje u njima. Prethodne godine u njima se žirilo 20.000 svinja od čega su prihod dijelili svi članovi obitelji. Sama rijeka Drava u dužini od tri milje također je bila zajednička. Cijela obitelj je zajednički uživala šume u brdima veličine »osam aratra kraljevske mjere« i ribnjake uz Dravu u dužini jedne milje. Male šume s vinogradima površine »dvanaest aratra« i oranice na svim spomenutim posjedima površine »četrdeset i dva aratra« bili su zajedničko dobro, a livade uz Dravu i u brdima površine tisuću kosaca uživao je sam Mojs.

Iz svega navedenog bi se u nekom drugom kraju, manje opustošenom u ratovima s Osmanlijama, moglo točno odrediti granice vlastelinstva i ubicirati većinu nabrojanih sela. Ovdje imamo tek nekoliko sela čiji nam je položaj poznat. To je svakako Črešnjevo koje svi autori povezuju s Malom i Velikom Črešnjevicom, ali o njemu više u posebnom odjeljku. »**Gerech**« povežujemo s današnjim selom Stari Gradac. I o njemu više malo dalje. Znamo također gdje je bila »**Gwretyna**« jer je toponim dovoljno neobičan, a sačuvao se kao ime šume i zaseoka sjeveroistočno od Pitomače.²⁶ Ondje je bilo pet mlinova i dravski prijelaz na koji možda sjeća toponim Banov brod istočno od Đuretine.²⁷ Naravno, kod Banovog broda može se raditi o mlađem mjesnom imenu. Dva sela »**Lazeech**« vjerojatno su ostavila trag u toponimu Lasci²⁸ uz sjeveroistočni rub Pitomače. Ime sela »**Bachkege**« se možda sačuvalo u toponimu Baškovo²⁹ kraj današnjeg sela Okrugljače ili nešto južnije. Ali mjesno ime Baškovo može se izvesti i iz imena sela »Wask« koje se također nalazi u popisu sela, a bilo je smješteno uz rijeku Dravu kao i toponim Baškovo. »**Oldalfalu**« je prijevod hrvatskih riječi bok i selo na mađarski. Selo se, dakle, zvalo Bok, a takav toponim postoji kraj zaseoka Okrugljače, sjeveroistočno od Starog Graca.³⁰ Kako sam već spomenuo, na vlastelinstvu su bila tri dravska prijelaza od kojih sam Đuretinu već ubicirao, a »**Polana**« je možda bila na mjestu današnjeg toponima Poljana kraj sela Neteče.³¹ »**Deche**« nisam uspio ni približno smjestiti. Postojao je istoimeni predjel sjeverno od današnjeg Ferdinandovca gdje se nalazila crkva Svetog Pavla, ali tamo su uz Dravu bili dijelovi đurđevečkog vlastelinstva i posjedi plemića »de Gorbonok«. Možda se »Deche« nalazilo negdje između dva spomenuta prijelaza.³² Uz Dravu su bila i sela »**Jelkouch, Dimitrouch et Draunycha**« s dravskim mlinovima, ali za sada nema načina da ustanovim gdje su se nalazila.

Izvan ovog popisa naselja gradečkog vlastelinstva spominju se vrlo rijetko. Selo »Zuhachrech« (i kao »Zuhachereth«) navodi se 1419. i 1422. godine³³ u vezi s Gradecom. »Wydoua« iz popisa možda je isto što i posjed »Wydunya« spomenut kao imanje Gradečkih 1421. godine.³⁴ Selo »Chepernych« je možda isto što i selo »Cheperlyancyz« na vlastelinstvu Bukova.³⁵ Ne bi bilo neobično da dva susjedna posjeda imaju zemlje u istom selu. »Wlichyna« se spominje 1463. godine³⁶ kao susjed imanja »Obressya« pavlina iz Bukove, a uz među vlastelinstva Gradec. Spomenuto Obrežje vjerojatno je isto što i naselje »Ebres« na gradečkom vlastelinstvu koje je u popisu iz 1418. godine zapisano uz Uličinu.

²⁶ Topograf. karta 1:25000., sekcija Stari Gradac. www.geoportal.dgu.hr

²⁷ Osnovna drž. karta 1:5000., sekcije Pitomača 6 d 31 26., 27., 36., 37. www.geoportal.dgu.hr

²⁸ Topograf. karta 1:25000., sekcije Pitomača i Stari Gradac. www.geoportal.dgu.hr

²⁹ Topograf. karta 1:25000., sekcija Stari Gradac. www.geoportal.dgu.hr

³⁰ Osnovna drž. karta 1:5000., sekcija Pitomača 6 D 31 – 39. www.geoportal.dgu.hr

³¹ Osnovna drž. karta 1:5000., sekcija Pitomača 6 D 31 – 50. www.geoportal.dgu.hr

³² T. Pálosfalvi je uz svoj rad o slavonskom plemstvu (The Noble. ..., str. 417.) priložio kartu s upisanim srednjovjekovnim naseljima i posjedima. Na mađarskoj strani rijeke Drave, nasuprot današnjeg sela Stari Gradac upisao je sela »Decha« i »Polana«. Pretpostavljam da je taj dio karte rađen na osnovu ove isprave s popisom naselja na gradečkom vlastelinstvu. Međutim, u ispravi nema nikakvih pokazatelja da se navedena sela smješte uz lijevu obalu Drave kako je napravljeno na karti. Na dostupnim kartama, bilo vojnim, bilo katastarskim, nisam našao trag ovih toponima na mjestu gdje su upisani.

³³ Zsig. okl., sv. VII., 29. l. 1419., str. 49. – 50., sv. IX., 15. VI. 1422., str. 218.

³⁴ Zsig. okl., sv. VIII., 13. V. 1421., str. 155.

³⁵ I. Bojničić, Kraljevske. ..., VZA, god. VII., 4. X. 1535., str. 252.

³⁶ MOL, DL32776., 16. X. 1463.

Gore sam naveo nekoliko dužina mjerenih u miljama. Na prvi pogled može se činiti da će takvo navođenje dužine dijelova međe vlastelinstva olakšati određivanje njegovog opsega, ali nije tako. Naime, milja je u srednjem vijeku označavala različite dužine ovisno o mjestu i vremenu. Nisam našao neki rad o mjerama za dužinu na početku XV. stoljeća, a u kasnije vrijeme tzv. ugarska milja imala je od 7900 do 11000 metara. Ako bi za milju iz navedene isprave uzeli najmanju navedenu dužinu u metrima, onda bi dio rijeke Drave u vlasništvu plemića Gradečkih, prema ispravi dug tri milje, zahvaćao više od dvadeset i tri kilometra što je, mjereno zračnom linijom, udaljenost od Terezinog polja na istoku do Ferdinandovca na sjeverozapadu, a to nije moguće jer na jednoj strani moramo odbiti dio riječnog toka uz imanja plemića od Grabovnika, a na drugoj, istočnoj, predjele u Virovitičkoj županiji. Možemo pretpostaviti da nije mjerena zračna linija nego stvarna obala Drave sa svim njenim meandrima pa bi se ta dvadeset i tri kilometra »stisnula« na mnogo manju vrijednost. Ali onda ostaje neobična druga mjera iz isprave, tj. širina pridravske šume na vlastelinstvu od dvije milje što bi bilo gotovo šesnaest kilometara, a to je širina čitavog ravnog dijela Podravine na području Starog Graca. Možda se radi o pojasi šume s obje strane rijeke Drave pa bi onda ova mjera imala više smisla. Dakle, iako imamo mjere dužine i širine, što je vrlo rijetko kod opisa srednjovjekovnih posjeda, ipak nam one ne pomažu kod rekonstrukcije opsega gradečkog vlastelinstva. Samo nam dozvoljavaju da zaključimo da su vlasnici vlastelinstva posjedovali i znatan dio rijeke Drave i šuma uz nju.

Gradec – »Gerec« iz srednjovjekovnih isprava svakako je kroz praksu mađarskih pisara nastao od hrvatskog toponima Gradec te su ga zato svi autori koji su pisali o ovom posjedu povezali s današnjim selom Starim Gracem iako srednjovjekovni dokumenti nude vrlo oskudne topografske podatke o ovom naselju. Na početku ovog rada pretpostavio sam da je staro ime ovog naselja, pa onda i posjeda, bilo Sudin. Za ime Gradec saznajemo 1345. godine.³⁷ Vjerojatno je do promjene došlo nakon što su vlasnici ondje sagradili utvrdu. **Dvor** jednog od članova obitelji Gradečkih u selu Gradec spominje se 1418. godine, a uz njega su bila tri ribnjaka. U samom naselju je tada popisano petnaest naseljenih i šest pustih selišta³⁸ što je samo dio naselja u vlasništvu jednog člana obitelji, ali, barem po popisu selišta iz navedene isprave, možemo zaključiti da je Gradec bio najveće naselje na vlastelinstvu. Zanimljivo je da ni Gradec, a ni jedno drugo naselje na vlastelinstvu, nisu iskazani kao trgovište što je neobično za posjed ovakve veličine. U istoj ispravi iz 1418. godine navodi se »**mjesto kaštela**« (»locus castelli«) za čiju gradnju se trebaju brinuti svi članovi obitelji Gradečkih. Možda je ovdje tada bilo jedino utvrđeno mjesto na imanju. Pitanje je da li se ono može povezati sa središtem vlastelinstva u Gradecu. U ispravi je rečeno da se kaštel, ili, točnije, budući kaštel, nalazi u selu »Zorouch« s ribnjakom u kojem se lovi velikim mrežama što se svakako odnosi na neku od dravskih mrtvica te se može zaključiti da je navedeno selo bilo negdje uz Dravu, možda u blizini Gradeca.

Zvonko Lovrenčević³⁹ je središte posjeda Gradec smjestio na gradište sjeveroistočno od starogradačke crkve uz potok Neteču. Kod oranja ovdje se pronalazi keramika datirana od XV. do XVI. stoljeća. Po gradištu su okolna polja nazvana Gradina.⁴⁰ Lovrenčević je tlocrt gradišta predstavio kao jednostavan niz koncentričnih kružnica koje označavaju tri jarka i tri bedema. Zračna snimka gradišta iz 1967. godine⁴¹ daje drugačiju sliku. Na snimci se vidi nekakva izbočina koja od središnjeg uzvišenja vodi prema jugu, vjerojatno jarak za dovod vode u opkop oko sredine utvrde. Oko središta su kružni jarak i nasip pa opet jarak. Slijedi nasip koji nije kružni nego na jugozapadu i sjeveru utvrde zatvara trokutasta proširenja, možda mjesta gdje su se nalazile kule. Ovaj nasip ne obuhvaća cijelu utvrdu nego se nalazi samo prema jugu i sjeverozapadu kao i slijedeći jarak i još jedan nasip. S istočne strane obranu je vjerojatno pojačavalo močvarno zemljište uz današnji potok Neteču. Vrlo je vjerojatno da se ovdje radi o

³⁷ MOL, DL238327., 18. X. 1345.

³⁸ Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 399.

³⁹ Zvonko Lovrenčević, Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji, Podravski zbornik, '85., Koprivnica, 1985., str. 177. i 198.

⁴⁰ Osnovna drž. karta 1:5000., sekcija Pitomača 6 D 31 – 48. www.geoportal.dgu.hr

⁴¹ Informacijski sustav prostornog uređenja. www.ispu.mgipu.hr

Slika 1. Stari Gradac 1865. - 1869. godine. (www.mapire.eu., Second Military Survey)

kaštelu koji sam gore spomenuo. Nije isključeno da se pronađe još koje gradište u blizini Starog Graca iz istog razdoblja kao sjedište drugih grana obitelji Gradečkih.

Crkva Blažene Djevice Marije »in Gerecz« – U popisu župa iz 1334. godine,⁴² u arhiđakonatu Gušće, nakon crkve Svetog Ambroza, a prije crkve Svetog Bartola zapisana je kapela Blažene Djevice »de Grech«. Budući da se navodi nakon Svetog Ambroza, može se pretpostaviti da je u ono vrijeme kapela bila filijala svetoambroške crkve. Kapela »de Grech« svakako se može izjednačiti sa župom »in Gerecz« u popisu iz 1501. godine,⁴³ zapisanom između župe u Bukovi i Svetog Bartola. U ispravi iz 1418. godine⁴⁴ za crkvu u Gradecu se kaže da je župna, da je izgrađena od kamena i da ima drveni toranj. Župnik »de Gradec« spominje se 1479. godine⁴⁵ s još nekim župnicima u vezi spora pavlina s njihovim podložnicima. Tada je ime župe zapisano na drugačiji način nego što je to bilo uobičajeno, tj. u hrvatskom obliku, ali nema sumnje da se radi o »Gerecz« –u. Kako se vidi iz popisa poreza s početka XVI. stoljeća,⁴⁶ župnik ove crkve imao je mali posjed veličine do dva porezna dima. Kamilo Dočkal⁴⁷ i Josip Buturac⁴⁸ ubicirali su župu u Stari Gradac sjeverozapadno od Virovitice s čime se slažem.

Črešnjevo – Imenom Črešnjevo u srednjem vijeku nazivao se posjed u istočnoj Podravini pa onda i župa na njemu. Najčešće je zapisivano kao »Cheresneu« i slično kako bi se prilagodilo tadašnjem načinu pisanja i izgovoru mađarskih pisara.

⁴² Franjo Rački, Popisi župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine JAZU, knj. 4., Zagreb, 1872., str. 207.

⁴³ F. Rački, Popisi ..., str. 208.

⁴⁴ Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 399.

⁴⁵ J. Adamček i drugi, Seljačke bune XV. – XVIII. stoljeća, Arhivski vjesnik, br. XVI., Zagreb, 1973., str. 13., 17. i 18.

⁴⁶ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi ..., str. 34., 35., 66. i 103.

⁴⁷ K. Dočkal, Srednjovjekovna. .. Dobre Kuće, str. 111.

⁴⁸ Josip Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine JAZU, knj. 59., Zagreb, 1984., str. 61.

Posjed Črešnjevo navodi se prvi put 1333. godine⁴⁹ i to u vlasništvu Aleksandra, sina Mojsova, člana obitelji Gradečkih («de Gerecz»). Isti vlasnik zajedno sa svojim sinovima ovdje je i 1358. godine⁵⁰ kada su opisane međe Farkaševe zemlje, tada izdvojene iz imanja Črešnjevo, a na međi se spominje cesta za »Cheresnew«. Isprave iz 1333. i 1358. godine jasno povezuje isto ime posjeda i osoba vlasnika.⁵¹ Aleksandrovi potomci i rođaci javljaju se i kasnije u Črešnjevju kao npr. 1418. godine⁵² kad je popisana dio selišta u naselju i plemićki **dvor**, a sve je to iskazano kao dio vlastelinstva Gradec. U vezi s posjedima »Gerecz, Cheresnew et Wydunya« 1421. godine⁵³ navode se Mihalj, sin Nikole, sina Majusova i Leonard, sin Mihalja, sina istog Majusa. Majus je također bilo ime sina Sigismunda »de Gerecz« spomenutog 1448. godine,⁵⁴ a s njim se tada navode i imanja »Gerecz et Cheresno«. Još 1421. godine⁵⁵ u nekom sporu s Gradečkima spomenut je plemić Farkaš koji je nosio pridjevak »de Cheresnew«, a sporan je bio posjed »Louk«, nepoznate lokacije. U popisima poreza iz prve četvrtine XVI. stoljeća Črešnjevo («Chresnyo« i »Chresno«) je iskazano odvojeno od Gradeca, vlasnici su bili obitelj Fičur te neki Vrban i Kuzma podsudac, a broj iskazanih poreznih dimova na imanju bio je do dvadeset i osam.⁵⁶ Obitelj Fičur je imala zemlje i na posjedu Gradec, ali dio Črešnjeva je vjerojatno bio i samostalno imanje što se vidi iz navedenih popisa.

S Črešnjevom je Zvonko Lovrenčević⁵⁷ povezao ostatke obrambenih nasipa i jaraka oko crkve u Maloj Črešnjevici. Na lokalitetu se pri kopanju grobova na tamošnjem groblju pronalaze cigle i ulomci srednjovjekovne keramike. Treba istražiti da li se radi o utvrđenom plemićkom sjedištu ili o utvrđenoj crkvi ili je tu bilo i jedno i drugo, onako kako su dvor i crkva spomenuti zajedno u gore navedenom dokumentu iz 1418. godine. Isti autor⁵⁸ povezuje s Črešnjevom i drugi lokalitet, gradinu južno od Male Črešnjevce, a jugozapadno od Velike Črešnjevce. Radi se o eliptičnom humku okruženom zemljanim bedemom na kojem se našlo nešto cigle i keramike iz XIV. stoljeća. Možda se, kako je pretpostavljao Zvonko Lovrenčević, u prvom slučaju radi o utvrđenoj crkvi Svetog Martina, a kod drugih ostataka utvrde o sjedištu uprave i vlasnika posjeda Črešnjevo. U blizini vjerojatnog područja imanja Črešnjevo nalaze se i ostaci gradišta južno od Grabrovnice, a između Male i Velike Črešnjevce. Obradom tla ova nizinska utvrda gotovo je uništena te se samo jednim dijelom razabiru obrisi bedema.⁵⁹

Crkva Svetog Martina u Črešnjevju – U popisu župa iz 1334. godine zapisana je crkva Svetog Martina »de Cheresneu« u guščanskom arhiđakonatu, a popis iz 1501. godine navodi župnika »in Chre-

⁴⁹ CD, sv. X., 19. II. 1333., str. 81. – 82. Imanje »Chresneu« spominje se 1231. godine (CD, sv. III., 1231., str. 349.) u vezi s Tomom, sinom župana Makarija, vlastelinom u Moslavini. Ovdje se vjerojatno ne radi o Črešnjevju u Podravini.

⁵⁰ CD, sv. XII., 24. XII. 1358., str. 537. – 539.

⁵¹ Između dva navedena dokumenta izdana je 1347. godine (CD, sv. XI., 18. IX. 1347., str. 394. – 395.) isprava koju neki autori povezuju s Črešnjevom., a u njoj se spominju tri imanja: »Prenegniczou, Cheresneuicha et Cheresneuch«. Zvonko Lovrenčević (Srednjovjekovne. ..., str. 175.) je navedeni »Cheresneuch« izjednačio s Črešnjevom u Podravini, a Paškal Cvekan (Od Gorbonuka do Kloštra, Kloštar Podravski, str. 16.) je »Cheresneuicha« iz iste isprave ubicirao u današnju Veliku Črešnjevicu, a »Cheresneuch« u Malu Črešnjevicu. Međutim, ako se pogledaju drugi toponimi u istom dokumentu vidjeti ćemo da se radi o imanjima s južne strane Bilogore. Spominju se »Laztesin«, nestalo imanje u okolici današnjeg Severina, i »Mosonicha« koji se može dovesti u vezu s imanjem Mušinja. Dakle, sva spomenuta imanja nisu bila u Podravini nego južnije. Crkva Svetog Nikole iz isprave vjerojatno je ona na imanju »Butkafeld« u istom kraju, a ne u Prugovcu. Zvonko Lovrenčević (Srednjovjekovne. ..., str. 176.) u vezi s jednim lokalitetom kraj Velike Črešnjevce navodi niz isprava u kojima se spominje Črešnjevica, a gotovo svi se, kao i ovaj iz 1347. godine, odnose na Črešnjevicu u okolici današnjeg Severina.

⁵² Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 397.

⁵³ MOL, DL43502., 13. V. 1421.

⁵⁴ MOL, DL65896., 7. IX. 1448.

⁵⁵ Zsig. okl., sv. VIII., 29. IX. 1421., str. 311.

⁵⁶ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi. ..., str. 34., 35., 66. i 103.

⁵⁷ Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne. ..., str. 175. i 192. Isto gradište opisala je i Tatjana Tkalčec (Srednjovjekovna gradišta u Hrvatskoj, magistarski rad, Katalog gradišta, 2004.g. str. 124.)

⁵⁸ Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne. ..., str. 176. i 192.

⁵⁹ T. Tkalčec, Srednjovjekovna gradišta. ..., str. 224.)

sno«. ⁶⁰ U oba slučaja župa je popisana uz župu u Prugovcu. Crkva je opisana 1418. godine ⁶¹ kao kamena građevina s tornjem od kamena. Župnik »de Chresnyewo« spominje se 1479. godine ⁶² u vezi sa sporom koji su pavlini iz Bukove imali sa svojim podložnicima. Ruševine crkve »in Chresnyeu« našli su sastavljači popisa crkava 1658. godine. ⁶³ Za nađene ostatke se kaže da su od velike crkve, a zapisana je nakon Prugovca, a prije ruševina crkve na Čerlenoj Klisi, predjelu istočno od Otrovanca. Područja današnjih sela Velike i Male Črešnjevica, pretpostavljeni teritorij starog Črešnjeva, dobro se uklapaju u ovakav redosljed. Vrlo je vjerojatno da je srednjovjekovna crkva Svetog Martina u Črešnjevici današnja pravoslavna crkva 318 Blagonosnih Otaca u Maloj Črešnjevici. Kod arheoloških i restauratorskih zahvata na i oko ove crkve utvrđeno je da se radi o gotičkoj crkvi koja je barokizirana u novom vijeku. Na gotički stil upućuje način zidanja ciglom i otkriveni gotički prozori. Srednjovjekovna crkva je bila manja od današnje i imala je pravokutno svetište. Kako je zaključila autorica opisa istraživanja, radilo se o maloj seoskoj jednobrodnoj crkvi. Ispod ove crkve otkrivena je još starija crkva s polukružnim svetištem koja bi mogla biti iz prve gotičke faze ovog objekta ili čak i starija. ⁶⁴

Već sam spomenuo da su Zvonko Lovrenčević i Paškal Cvekan povezali Črešnjevo s današnjim selima Malom i Velikom Črešnjevicom s čime se složio i Josip Buturac. ⁶⁵ Josip Bösendorfer ⁶⁶ nije ni pokušao ubikaciju nego je ovdašnji posjed i župu smjestio široko u Križevački županiju. Složio bih se da je srednjovjekovno Črešnjevo bilo na području dvaju navedenih sela iako u dokumentima nema dovoljno topografskih podataka za ovakav zaključak. Kroz vrijeme nenaseljenosti, tj. od sredine XVI. do prve polovine XVII. stoljeća, toponim se vjerojatno sačuvao u imenu nekog od potoka koji teku uz Veliku i Malu Črešnjevicu. Može se pretpostaviti niz u pretvorbi toponima: Črešnjevo – potok Črešnjevica – sela Mala i Velika Črešnjevica.

Farkaševa zemlja – Posjed »Farkasfeulde«, tj. Farkaševa zemlja, spominje se samo jednom u Podravini i to 1358. godine ⁶⁷ kad ga je Ivan, sin Mihalja, sina Mojusova, poklonio svojoj sestri Katarini udatoj za Jurja od Međurečja. Posjed je bio dio imanja »Cheresnew«, tj. Črešnjeva koje je potpadalo pod vlastelinstvo »Gerecz«. Međa opisana u darovnici počela je na istočnoj strani kraj velike ceste koja je vodila do »Cheresnew«, a zatim je skrenula (nedostaje dio isprave) po staroj cesti kojom se popela uz brdo. Ovdje je međa skrenula na jug i došla do (nedostaje dio) i dalje išla po brdu do iznad nekog velikog jarka. Dalje je međa išla prema jugu stalno međašeći Aleksandrom, sinom Mojusevim, i njegovim sinovima te s Ivanom, sinom Mihalja, sinom istog Mojusa. Zatim slijedi međašenje s palatinom Nikolom i njegovom braćom i s njihovim posjedom »Bakoua«. Idući dalje prema zapadu međa je stalno išla uz palatinovu zemlju (fali dio) i zatim je međa skrenula na istok te ponovo međašila s Aleksandrom i Ivanom, sinom Mihalja. Međa se zatim uspela do vrha neke doline i njome stigla do potoka »Glozua« kojeg je prešla idući prema istoku do ceste kojom se spustila prema sjeveru. Ovdje je međa došla do vrha druge doline kojom je išla na istok do brda s kojeg se spustila prema istoku do mjesta odakle se krenulo u međašenje.

Po ovom opisu vidi se da je jugoistočni susjed imanja bila »Bakua«, vlastelinstvo koje većina autora smješta na područje današnjeg sela Špišić Bukovice. Ako je posjed »Cheresnew« bio oko Male i Velike Črešnjevica, onda se ovdje omeđena Farkaševa zemlja nalazila oko današnjih sela Sedlarice i Turnašice. U blizini Sedlarice ovaj posjed je smjestio i Zvonko Lovrenčević ⁶⁸ i povezao ga s lokalitetom Gradina iznad južnog dijela sela. Radi se o visinskom utvrđenju opasanom s dva jarka. Na središnjem uzvišenju

⁶⁰ F. Rački, Popisi. ..., str. 207.

⁶¹ Zsig. okl. sv. VI., 6. II. 1418., str. 397.

⁶² J. Adamček i dr., Seljačke. ..., str. 13., 17. i 18.

⁶³ Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Kanonske vizitacije različne, Prot. 4/IV., str. 105.

⁶⁴ Tatjana Tkaličec, Srednjovjekovna gradišta. ..., str. 127. U opisu ostataka crkve autorica piše da je crkva mala što se ne slaže s gore navedenim izvještajem iz 1658. godine koji govori o velikoj crkvi u Črešnjevici.

⁶⁵ J. Buturac, Popis. ..., str. 62.

⁶⁶ Josip Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti, Osijek, 1910., str. 267.

⁶⁷ CD, sv. XII., 24. XII. 1358., str. 537. – 539.

⁶⁸ Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne. ..., str. 176.

Slika 2. Zračna snimka gradišta kod Starog Graca 1967. godine (www.ispu.mgipu.hr)

nađeno je nešto keramike datirane u XIV. stoljeće. Općenito se slažem s ubikacijom Zvonka Lovrenčevića, ali Farkaševu zemlju ne bih povezivao s nekom utvrdom pošto o njoj povijesti ne znamo gotovo ništa. Vjerojatno je nakon darovnice iz 1358. godine imanje nestalo utopljeno u neko susjedno vlastelinstvo ili je razdijeljeno na više manjih posjeda.⁶⁹

Crkva Svetog Ivana – U vezi s vlastelinstvom Gradec 1418. godine⁷⁰ zapisano je selo Sveti Ivan s desetak selišta i crkvom sagrađenom od kamena s drvenim tornjem. Titular crkve nije naveden, ali je iz imena sela jasno kome je bila posvećena. U popisima župa iz 1334. i 1501. godine ne spominje se ni jedna crkva posvećena Svetom Ivanu u sjeverozapadnom dijelu arhidakonata Gušće. Možda je o ovoj crkvi riječ kad se 1450. godine⁷¹ u dvije isprave navodi »Sveti Ivan blizu Svetog Bartola«. Crkva Svetog Bartola nije pouzdano ubicirana nego se široko smješta zapadno od Virovitice što onemogućava i ubiciranje crkve Svetog Ivana te samo pretpostavljam da se nalazila negdje južno ili jugozapadno od

⁶⁹ Juraj Čuk (Podravina. ..., str. 209.) je spomenuto Črešnjevo, pa time i Farkaševu zemlju, smjestio južno od Velike Črešnjevce, prema Šandrovcu, jer ju je povezivao s imanjem Črešnjevicom s južne strane Bilogore što moram odbaciti.

⁷⁰ Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 398.

⁷¹ Andrija Lukinović, Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije, sv. VII., 12. VI. 1450., str. 170. – 171., 175. Ovaj podatak treba uzeti s rezervom jer je župa posvećena Svetom Bartolu postojala i istočno od Virovitice.

današnjeg sela Stari Gradac. U današnjoj Špišić Bukovici nalazi se župna crkva Svetog Ivana, sagrađena 1753. godine, ali sumnjam da ima neke veze sa srednjovjekovnom crkvom posvećenom istom svecu.

Crkva Svetog Jakova – U istom popisu sela iz 1418. godine⁷² u kojem je zapisan Sveti Ivan navodi se i crkva Svetog Jakova. Opisana je kao drvena građevina s tornjem, a oko nje je bilo groblje. Crkva je nekada bila župna, a nalazila se u polju kraj sela Obrež. I ovdje je problem što se crkva posvećena Svetom Jakovu ne spominje u popisima iz 1334. i 1501. godine, a nema je ni u drugim dokumentima vezanim za sjeverozapad arhiđakonata Gušće. Pretpostavljam da je crkva prestala biti župnom kad je na razinu župe uzdignuta kapela Blažene Djevice u Gracu. Zato bi ostatke Svetog Jakova i njegovo groblje trebalo tražiti u okolici Starog Graca. Možda se crkva nalazila na poljima zvanim Jakov⁷³ jugoistočno od Starog Graca. Radi se o rijetkom i neobičnom tipu toponima koji je samo osobno ime i nije prošao proces toponimizacije.

Područje koje je zauzimalo vlastelinstvo Gradec vrlo je teško odrediti jer znamo samo naselja koja su se nalazila na njemu, od kojih su sva nestala, a sačuvano je tek nekoliko imena. Nema opisa međa, a na susjednim posjedima je izbrisana toponimija. Sjevernu granicu činila je Drava ili granica pridravske šume na njenoj mađarskoj strani, a protezala se od zaseoka Đuretine sjeveroistočno od Pitomače do današnjeg sela Okrugljače sjeverno od Virovitice ili nešto istočnije, do sela Neteče. Za istočnu među može se pretpostaviti da je išla sredinom današnjeg sela Bušetine i razdvajala gradečko od virovitičkog vlastelinstva te istovremeno bila i granica između Virovitičke i Križevačke županije. Južna međa prolazila je negdje između Starog Graca i Špišić Bukovice, ali se ni približno ne može reći gdje je to bilo. Na zapadu su Đuretina i toponim Lasci sjeveroistočno od Pitomače svakako bili dio vlastelinstva, a ostalo može biti samo nagađanje. Da li je i cijelo područje današnje Pitomače bilo pod Gradecom i da li je glavnina vlastelinstva imala teritorijalni spoj s Črešnjevom oko današnjih sela Male i Velike Črešnjevice, ne može se odgovoriti po podacima iz dostupnih dokumenata.

SUMMARY

Medieval feudal manor Gradec/ Gerecz in the wider area of the present village of Old Gradec was mentioned under this name from the beginning of the XIV century, but its older history can most probably be connected with the Sudin estate and traced up to the second half of the XIII century. From that time and until the beginning of the XVI century, the estate was owned by »de Gerecz« family. Information about the feudal manor is scarce and sporadic, with the exception of the document dating from 1418 in which thirty-four villages were listed, along with two noble estates, castle with fortification, four churches and many other items on the estate. With the Črešnjevo estate, which was in late Middle ages connected with Gradec in terms of ownership, according to lists of taxes from the beginning of the XVI. century the feudal manor had one hundred and eighty tax units and belonged to larger Slavonian estates. In the Ottoman wars that followed, the estate was completely ruined, and out of the entire medieval toponimia only a couple of names of settlements along the Drava river remained preserved, additionally aggravating its reconstruction. It was most probably located on the wider area of the present village of Stari Gradac north of Virovitica, eastern part of Pitomača and the area of Velika and Mala Črešnjevice.

⁷² Zsig. okl., sv. VI., 6. II. 1418., str. 399.

⁷³ Topografska karta, 1:25000., sekcija Stari Gradac. www.geoportal.dgu.hr